

УДК 343.985

О. О. Посашков

*старший науковий співробітник лабораторії судових будівельно-технічних досліджень
Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз
імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса*

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВТРУЧАНЬ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Постановка проблеми. Побудова методики розслідування окремих видів злочинів, зокрема втручань в діяльність судового експерта, насправді є складним процесом, оскільки перебуває в залежності від цілої низки факторів, які обумовлюють як її актуальність, обґрунтованість, так і практичну спрямованість, адаптованість до діяльності правоохоронних органів. Зокрема, серед залежностей окремої криміналістичної методики, які повинні бути враховані при її формуванні, деякі вчені виокремлюють такі, як: видові ознаки злочину; суб'єкт злочину; ретроспективну спрямованість характеру розслідування; ситуаційну зумовленість розслідування; рівень розвитку технічних і тактико-криміналістичних засобів [1, с. 74]. Тобто одним із критеріїв і водночас засадою побудови окремої криміналістичної методики є виокремлення типових ознак кримінального правопорушення шляхом формування відповідної криміналістичної характеристики. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання про теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта.

Аналіз останніх досліджень. Поняття, зміст і значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, В. Ф. Єрмолович, В. А. Журавель, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярова, А. Ф. Облаков, О. В. Пчеліна, А. В. Старушкевич, Р. Л. Степанюк, В. В. Тищенко, О. О. Хмиров, С. Н. Чурилов, В. І. Шиканов, А. В. Шмонін, М. П. Яблоков та інші. Однак, значна кількість питань і по сьогодні залишаються спірними, а то й невіршеними взагалі. Зокрема, відсутні комплексні дослідження стосовно визначення сутності, значення та структури криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта. Тому метою представленого дослідження є встановлення сутності категорії «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень», а також її наповнення з урахуванням особливостей механізму вчинення втручань в діяльність судового експерта.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криміналістична характеристика злочинів» вперше з'явилося в обігу в криміналістичній науці в дру-

гій половині минулого століття. Не дивлячись на роки, які вже пройшли з того часу, донині ведуться наукові дискусії з приводу доречності існування названої категорії та її значимості в кримінальному провадженні, її сутності та структури, у зв'язку з чим поняття «криміналістична характеристика» залишається недостатньо розробленим і по сьогоднішній день [2, с. 283].

Термін «криміналістична характеристика злочинів» було запроваджено з метою впорядкування криміналістичної методики, забезпечення її цілеспрямованості та ситуаційної зумовленості. Оскільки до цього методика розслідування злочину окремого виду була представлена у вигляді певної схеми досудового розслідування, в якій відзначалися обставини, що підлягають доказуванню з урахуванням складу злочину (кримінально-правовою характеристикою злочину), перелік невідкладних слідчих дій, тактика проведення окремих слідчих дій. При цьому в методиці не відображалися особливості планування розслідування, побудови версій з урахуванням механізму вчинення злочину, не зазначалися типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми дій. Запровадження ж криміналістичної характеристики як невід'ємного структурного елементу будь-якої окремої криміналістичної методики якраз переслідувало ціль, яка полягала в систематизації розроблених криміналістичною наукою рекомендацій, зокрема з урахуванням закономірностей, які характерні для вчинення злочинів окремих видів (груп). Це в свою чергу дозволило б правильно й всебічно визначати напрямки досудового розслідування злочинів, особливо вчинених в умовах неочевидності. Переважна більшість науковців підтримала доцільність і необхідність формування криміналістичних характеристик злочинів окремих видів (груп) у структурі відповідних криміналістичних методик. Проте вони не знайшли однозначності в трактуванні її сутності.

Так, терміном «криміналістична характеристика злочину» позначали насамперед систему типових ознак злочину того чи іншого виду, роду [3, с. 692]. О.Н. Колесниченко та В.О. Коновалова під криміналістичною характеристикою злочинів запропонували розуміти систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, яка відтворює закономірні зв'язки між ними

і служить побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів [4, с. 16].

За допомогою словосполучень «система відомостей», «сукупність відомостей», «система даних», «сукупність даних» і т. п. визначають сутність криміналістичної характеристики злочинів (кримінальних правопорушень) також такі вчені, як А.Ф. Волобуєв, В.Ф. Єрмолович, А.М. Лазебний, Є.Д. Лук'янчиков, А.В. Старушкевич, Р.Л. Степанюк тощо. Зокрема, Є.Д. Лук'янчиков акцентує увагу на тому, що криміналістична характеристика злочинів є системою тільки криміналістично значимих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для усіх видів злочинів, які підлягають опису на якісно-кількісному рівні з визначенням кореляційних залежностей між ними, що підвищує практичне значення даної категорії криміналістики [5, с. 108]. У свою чергу А.В. Старушкевич, розглядаючи поняття криміналістичної характеристики, підкреслює, що воно уживається в двох аспектах – теоретичному (як наукова категорія) та прикладному (як опис, схеми тощо). При цьому вчений підкреслює, що криміналістична характеристика злочинів є упорядкованою сукупністю даних (відомостей) про криміналістично значимі ознаки злочинів [6, с. 6–13]. Тобто акцент зроблено на впорядкованості опису елементів механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду.

З вищенаведеного помітно, що науковці використовують термін «система» під час визначення криміналістичної характеристики злочинів для позначення впорядкованості опису відомостей про типові елементи механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду із урахуванням їх залежностей, взаємопов'язаності та взаємообумовленості. Обсяг визначень варіюється в залежності від повноти опису значення вказаної категорії для кримінального провадження.

Заслугує на увагу позиція М.П. Яблокова стосовно визначення понятійної категорії «типова криміналістична характеристика виду злочинів» як системи наукового опису криміналістично значимих ознак виду, різновидності, групи злочинів, котрі насамперед проявляються в особливостях таких її елементів, як спосіб, механізм і обстановка їх вчинення, особи їх суб'єкта й інших властивих для цього виду злочинів елементах з розкриттям кореляційних зв'язків і взаємозалежностей між ними, знання яких у сукупності зі змістовною стороною опису забезпечує успішне розслідування злочинів [7, с. 67]. Із зазначеного помітно, що вчений зосереджує увагу поряд з іншими на такій ознаці криміналістичної характеристики як способі її формування, а саме науковому узагальненні відомостей про типові ознаки механізмів учинення кримінальних правопорушень окремого виду та їх описі.

У криміналістичній літературі також чимало науковців дотримуються позиції, згідно з якою

трактування криміналістичної характеристики злочинів (кримінальних правопорушень) доречно здійснювати через призму поняття «модель». Зокрема, Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов та О.Р. Россинська визначають досліджуване поняття як вірогідну модель події й як таку, що може бути основою для вірогідних умовиводів – слідчих версій [3, с. 693]. М.В. Салтевський пропонує визначати криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [8, с. 419]. В.М. Шевчук позначає криміналістичну характеристику злочинів як узагальнену інформаційну модель [9, с. 136]. На думку В.А. Журавля, криміналістична характеристика злочинів водночас є теоретичною концепцією, складовою окремої криміналістичної методики, інформаційною моделлю, в якій відбиваються якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, тобто ті, що притаманні даному масиву злочинів, і специфічні, котрі дозволяють відокремити його від інших груп злочинів [10, с. 206–207].

Разом із тим, варто відзначити, що криміналістична характеристика злочинів є не тільки невід'ємним елементом та одним із базисів побудови окремої криміналістичної методики, а й загальнотеоретичною категорією, що вказує на її «складність» [11, с. 189]. При цьому слід зазначити, що неможливо в повній мірі з'ясувати сутність криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта без визначення її структурних елементів. Перелік і зміст елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень насамперед залежить від особливостей механізму його вчинення та кримінально-правової характеристики. Тільки в такому разі, як відзначає В.О. Малярова, кожний елемент криміналістичної характеристики здатний буде певною мірою вказувати на істотні для розслідування факти, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [12, с. 61–65].

Як зазначає В.П. Берназ, перше розгорнуте уявлення про зміст криміналістичної характеристики злочину надав Л.О. Сергеев, який визначав, що зміст криміналістичної характеристики містить такі елементи: спосіб вчинення злочину; обстановку й умови, в яких учинено злочин; обставини, пов'язані з предметом злочинного посягання, суб'єктами і суб'єктивною стороною злочинів; схожі зв'язки конкретного злочину з діями, які не є кримінально караними [13, с. 35]. Наведений перелік елементів криміналістичної характеристики не був повним, а також містив не коректну термінологію. Зокрема, обстановка злочину визначається за допомогою слова «умови». Терміни «суб'єкт злочину», «суб'єктивна сторона злочину» є кримінально-правовими за своєю природою.

До того ж не зовсім зрозуміло, що представляє собою такий структурний елемент криміналістичної характеристики як «схожі зв'язки конкретного злочину з діями, які не є кримінально каранними». Разом із тим, запропонована структура жодним чином не висвітлює особливості особи потерпілого та їх вплив на виникнення в злочинця умислу на вчинення злочину та вибору способу його скоєння.

Більш розширений за кількістю та змістом перелік елементів криміналістичної характеристики злочинів запропонував А.Ф. Облаков. Учений виокремив такі елементи: спосіб учинення та приховування злочину; типові слідчі ситуації; особливості обстановки й умов, в яких вчиняється злочин; відомості про особу можливого злочинця, мотивах і цілях злочину; відомості про особу потерпілого; характеристику вихідної інформації; відомості про типові для окремого виду злочину причини й умови, що сприяють їх учиненню [14, с. 17]. Проте вважаємо невірним включати до структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень відомостей, які стосуються не механізму вчинення злочину окремого виду, а процесу досудового розслідування. На нашу думку, в такому випадку відбувається неаргументоване роздування змісту криміналістичної характеристики, а також підміна понять, через що практичне значення досліджуваної категорії втрачається, породжуючи при цьому більше плутанини.

М.В. Салтевський на основі аналізу наявних визначень і структур криміналістичної характеристики стверджує, що в основному вони описують чотири сторони злочину: предмет безпосереднього посягання; спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; типову обстановку – «слідову картину» в її широкій інтерпретації; особу злочинця [8, с. 419–422]. На наш погляд, наведене бачення структури криміналістичної характеристики не є повним, оскільки залишається поза увагою особа потерпілого та її вплив на інші елементи. Найбільш удаю вбачається структура криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, запропонована ще О.Н. Колесниченко та В.О. Коновалова. Науковці пропонують виокремлювати в криміналістичній характеристиці злочинів у широкому розумінні наступні основні елементи: спосіб злочину; місце та обстановка; час учинення злочину; знаряддя і засоби; предмет посягання; особа потерпілого; особа злочинця; сліди злочину [4, с. 16–17]. Наведений перелік елементів криміналістичної характеристики злочинів є найбільш повним. Разом із тим, слід розуміти, що перелік елементів є динамічним і уточнюється в залежності від виду (групи) злочинів [15, с. 27–28].

З метою визначення структури криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта необхідно звернутися до кримінально-правової характеристики вказаного різновиду

кримінальних правопорушень, а також особливостей механізмів їх учинення. Так, згідно з ч. 1 ст. 343 КК України втручання в діяльність судового експерта полягає в здійсненні впливу у будь-якій формі на судового експерта з метою перешкодити здійсненню судово-експертної діяльності. Кваліфікуючою ознакою вказаного кримінального правопорушення є вчинення зазначених дій службовою особою з використанням свого службового становища [16]. Механізм учинення втручань в діяльність судового експерта безпосередньо обумовлений складом злочину, передбаченим кримінальним законодавством України, особою потерпілого та сферою вчинення.

Тому вважаємо, що структура криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта включає такі елементи – відомості про особу потерпілого й особу злочинця; типові способи втручань в діяльність судового експерта; слідова картина втручань в діяльність судового експерта. Обґрунтовується запропонована структура криміналістичної характеристики досліджуваного різновиду кримінальних правопорушень тим, що статус особи потерпілого чітко регламентовано в статті Особливої частини КК України. Тобто потерпілою особою може бути виключно судовий експерт. При цьому вплив на нього повинний бути пов'язаним виключно зі здійсненням ним судово-експертної діяльності. Даний елемент знаходиться у взаємозв'язку з такими елементами як слідова картина та способи вчинення злочину. Адже обстановка втручань в діяльність судового експерта обумовлюється особливостями здійснення судово-експертної діяльності, а також відповідно особливостями кримінального провадження, судового розгляду цивільних, господарських, адміністративних справ, розгляду справ про адміністративні правопорушення, виконавчого провадження. Способи втручання в діяльність судового експерта обираються з урахуванням поряд із обстановкою вчинення злочину особливостей особи злочинця – його статусу та наявності співучасників, у тому числі тих, які прийнято йменувати «корупційними зв'язками». В залежності від обраного способу вчинення злочину будуть різнитися й залишені сліди. Зокрема, для втручань в діяльність судового експерта характерними є ідеальні сліди. З наведеного помітно, що всі елементи криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта є взаємопов'язаними, що вказує на наявність між ними певних залежностей.

Проте під час формування криміналістичної характеристики вказаних кримінальних правопорушень не вбачається можливим відобразити кореляційні зв'язки між її елементами, особливо у відсотковому співвідношенні. Це пояснюється тим, що вказана категорія злочинів характеризується високим рівнем латентності, через що в біль-

шості випадків за фактами втручань в діяльність судового експерта кримінальні провадження не відкриваються, а навіть, якщо вдається відкрити таке провадження, то до судового розгляду воно, на превеликий жаль, не доходить. Відповідно в структурі криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта кореляційні зв'язки не виокремлюються. Окрім того, через недостатній обсяг емпіричної основи, а точніше її відсутність, розроблена криміналістична характеристика втручань в діяльність судового експерта за своїм наповненням і природою є описовою.

Висновки. Отже, виокремлення типових ознак втручань в діяльність судового експерта шляхом формування відповідної криміналістичної характеристики є одним із критеріїв і водночас засадою побудови окремої криміналістичної методики. Під криміналістичною характеристикою втручань в діяльність судового експерта пропонується розуміти інформаційну модель, яка містить систематизований опис відомостей про особу потерпілого й особу злочинця, типові способи та слідову картину втручань в діяльність судового експерта, та дозволяє визначити тактичні завдання досудового розслідування й відповідні комплекси заходів для їх вирішення.

Література

1. Шепітько М.В. Проблеми формування методико-криміналістичних засобів у структурі протидії злочинам у сфері правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Випуск 18. С. 73–80.
2. Перебитюк М.В., Паламарчук А.О. Криміналістична характеристика екологічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 282–286.
3. Криміналістика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2006. 992 с.
4. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криміналістическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Х.: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
5. Лук'яничков Є. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 107–113.
6. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навчальний посібник. Київ: НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. 41 с.
7. Криміналістика: учебник / под ред. Н.П. Яблокова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. 752 с.
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К.: Кондор, 2008. 588 с.
9. Шевчук В.М. Роль криміналістичної характеристики злочинів у формуванні тактичних операцій. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 4 (51). С. 134–141.
10. Журавель В.А. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник академії правових наук України*. 2008. № 4 (55). С. 202–213.
11. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.
12. Малярова В.О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С.М. Гусарова. Харків: Діса плюс, 2013. 422 с.
13. Берназ П.В. Поняття «криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 34–38.
14. Облаков А.Ф. Криміналістическая характеристика преступлений и криміналістические ситуации: учебное пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. 88 с.
15. Возгрин И.А. Введение в криміналістику: история, основы теории, библиография. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 475 с.
16. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

Анотація

Посашков О. О. Теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта. – Стаття.

У статті проаналізовані наукові підходи до трактування терміну криміналістичної характеристики злочинів і виокремлення її основних елементів. Запропоновано авторське визначення криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта. Здійснено ієрархічну побудову структурних елементів криміналістичної характеристики виділеної категорії злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, втручання в діяльність судового експерта, структура, сутність, зміст.

Аннотация

Посашков А. А. Теоретические предпосылки формирования криміналістической характеристики вмешательств в деятельность судебного эксперта. – Статья.

В статье проанализированы научные подходы к трактовке термина криміналістической характеристики преступлений и выделению ее основных элементов. Предложено авторское определение криміналістической характеристики вмешательств в деятельность судебного эксперта. Осуществлено иєрархическое построение структурных элементов криміналістической характеристики выделенной категории преступлений.

Ключевые слова: криміналістическая характеристика преступлений, вмешательства в деятельность судебного эксперта, структура, сущность, содержание.

Summary

Posashkov O. O. Theoretical reconsideration and the formulation of criminalistic characteristics into the role of the ship's expert. – Article.

The article analyzes the scientific approaches to the interpretation of the term forensic characteristics of crimes and the separation of its main elements. The author's definition of the forensic characterization of interventions in the activity of a forensic expert is offered. A hierarchical construction of structural elements of the forensic characteristics of the selected category of crimes has been carried out.

Key words: criminalistics characteristic of crimes, interventions in the activity of a court expert, structure, essence, content.